

მანია კარანახი

ახალი ქრონოლოგიური ცნობა ბალვანთა ფოლადური სახლის შესახებ

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ფონდებში შიფრით Q-1376 ინახება ეტრატზე გადაწერილი საკმაოდ დაზიანებული 43 ფურცელი. მათი კოდიკოლოგიური შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ ეს 43 ფურცელი წარმოადგენს ერთი საკმაოდ მოზრდილი ხელნაწერის ფრაგმენტებს. აქვე უნდა მივუთითოთ ამ ფრაგმენტთა ერთ პალეოგრაფიულ თავისებურებაზე: ძირითადი ტექსტის ფარგლებში ერთმანეთს ენაცვლება მრგვლოვანი და ნუსხური დამწერლობა. ტექსტოლოგიურმა ანალიზმა, რომელიც მომავალში მეტ სირღმისეულ დაკვირვებას მოითხოვს, გვაჩვენა, რომ შემორჩენილი ფურცლები შეიცავს სახარებისა და სამოციქულოს საკითხავებს. ეს კი გვაფარაუდებინებს, რომ ჩვენთვის საინტერესო ფრაგმენტები უნდა წარმოადგენდნენ ლიტურგიკული კრებულის, ვფიქრობთ, ლექციონარის ნაწილს.

ფურცელთა პალეოგრაფიული შესწავლა ადასტურებს, რომ აღნიშნული ფრაგმენტები ავლენს ადრეული ხელნაწერი წიგნისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებს: ეტრატი მოყვითალო ფერისაა, საშუალო სისქის; ხელნაწერის გვერდი კარგადაა ორგანიზებული, ნაწერია მუქი ყავისფერი მელნით, ორ სვეტად. დაცულია საზედაო ასოებისა და სათაურების გამოყოფის ტრადიციული წესი – ისინი დაწერილია სინგურით.

ხელნაწერის გადაწერის ადგილი უცნობია, ვინაიდან, როგორც აღვნიშნეთ, ის ძალზე დაზიანებული და ნაკლულია. ჩვენამდე არ მოუღწევია კრებულის ბოლო ფურცლებს, რომლებზედაც, ჩვეულებისამებრ, ვხვდებით ხოლმე წიგნის შექმნასთან დაკავშირებულ ანდერძებს. თუმცა დღევანდელი პაგინაციით 8v-ზე სახარების საკითხავთა შორის ჩვენი ყურადღება მიიპყრო მარგინალური ნიშანით გამოყოფილმა, ნუსხურით შესრულებულმა ტექსტმა. როგორც გაირკვა, ეს ტექსტი წარმოადგენს ანდერძს. სამწუხაროდ, ფურცელი ძლიერ დაზიანებულია. ამიტომაც წარმოვადგენთ ფრაგმენტულად ამოკითხულ ტექსტს:

*დიდებაჲ ღმერთსა, დაეს[რულა] [კა]ნონი წელიწად[ისაჲ] [განწე]სებულ
რიცხუ[სა] თუეთასა, რომელი განაწესეს სულისა მიერ[] [წმიდ]ისა სანატრელ-*

თა და ღმერთშემოსილთა ნმიდათა მოძღუართა ჩუნთა წესისაებრ წმიდისა ქალაქისა იზრუსალ(ი)მისა, რომელსა ზედა ჩუნ მიერცა შეი..... ებდეთ ყანუ... [კეთილად მსახურნი და მოღუანე... ებიელთა... საყუარელ] ღვეთისათ[ა] მე, გლახა[კი] ფრად ცოდვილი მ(ი)ქ(ა)ელ ინჩ[უხი] და ძმა ჩემი სულითა დეკ[ა]-ნოზი დოშლომ(sic) ლოცვასა... [თქუენსა მოგვკსენენით [სიყუარ]ულისათვს ღმრთისა და [თქუენცა უფალმან ნაცვალი კეთილი მოგანიჭენ ზეცას ნი...

43v-ზე ვკითხულობთ მკაფიოდ გამოყოფილ, მთავრულით შესრულებულ იმავე პირის მინანერს: „ქრისტე, შეინყალე მიქაელ ი[ნ]ჩუხი მწერალი.“ ამ ორი კოლოფონის საფუძველზე შესაძლებელია არა მხოლოდ გადამწერის ზედნოდების აღდგენა, არამედ იმის დადასტურებაც, რომ ფურცელთა მთავრულითა და ნუსხურით ნაწერი ტექსტები სწორედ მიქაელ ინჩუხის მიერაა შესრულებული. ირკვევა ისიც, რომ ეს ლიტურგიკული კრებული იერუსალიმური ტრადიციისაა.

ვინ უნდა იყოს მიქაელ ინჩუხი ან რომელ სამნიგნობრო კერაში მოღვაწეობდა იგი? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა ძალზე რთულია, ვინაიდან ქართველ გადამწერთა შესახებ დღემდე ჩვენ ხელთ არსებული ცნობები არაფერს გვეუბნება ამ პირის შესახებ. ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ ვერც დოშლომ დეკანოზის ვინაობის დამადასტურებელ ცნობებს, რაც სამომავლო ძიების საქმეა. ერთი კი ცხადია, რომ შემორჩენილი ფრაგმენტების შემქმნელი გამოცდილი მნიგნობარი უნდა ყოფილიყო. საგულისხმოა, რომ გადამწერი საკუთარ მინანერს გამოყოფს ძირითადი ტექსტისგან განსხვავებული მოხაზულობის მრგვლოვანით. თუ ძირითადი ტექსტი ნაწერია მწყობრი, მომრგვალებული მთავრულით, მინანერი შესრულებულია მოგრძო მოხაზულობის ყავისფერი მელნით დაწერილი ასოებით.

ხელნაწერის 8v-ზე იკითხება მრგვლოვანით შესრულებული კიდევ ერთი მინანერი: „ქრისტე, შეინყალე გაბრიელ სარქინჯი“. მინანერში ამ პიროვნების საქმიანობა არ არის ასახული, იგი არც გადამწერის ძირითად ანდერძში იხსენიება და ამდენად, მისი მოღვაწეობის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. მინანერის ხელი არ განსხვავდება ტექსტის ძირითადი ხელისაგან, ის არ არის გამოყოფილი და არც მარცხენა სვეტის მთლიანობას არღვევს.

მიქაელ ინჩუხის, დოშლომ დეკანოზისა და თუნდაც გაბრიელ სარქინჯის მოღვაწეობის ადგილის განსაზღვრა ძალზე დაგვეხმარებოდა მეორე, ჩვენი თვალსაზრისით, საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის გაცილებით მნიშვნელოვან მინანერში დაცული ცნობების შეფასებაში. კერძოდ, იმავე 8v-ზე გადამწერის ნუსხურით დაწერილ ანდერძს ყოველგვარი სივრცული დაშორების გარეშე მოსდევს ტექსტის ხელით, მთავრულით შესრულებული შემდეგი ხასიათის სამსტრიქონიანი ტექსტი: „ოდეს ესე დაინერა, ქორონიკონი იყო სჲთ (1049). ლიპარიტ თურქთა ტყვეობით მოვიდა.“ ეს მინანერი ერთგვარად არღვევს კოლოფონების დართვის ჩვეულ წესს – ის პირდაპირ ებმის ძირითად ტექსტს. მაგრამ

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ გადამწერი მას გამოყოფს სანყისი სიტყვების სინგურით შესრულების გზით.

რითაა მნიშვნელოვანი აღნიშნული მინაწერი? დღემდე ცნობილი წყაროების საფუძველზე ქართული ისტორიოგრაფია ლიპარიტ ბაღვაშის თურქთა ტყვეობაში ყოფნისა და გათავისუფლების შესახებ შემდეგს გვამცნობს: ბაგრატ IV-თან პოლიტიკურად მკვეთრად დაპირისპირებული ლიპარიტი ბიზანტიის იმპერიის ინტერესების დასაცავად იბრძოდა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ და 1048 წელს მათ ჩაუვარდა ტყვედ. ბაგრატის მოწინააღმდეგე ძლიერი მოკავშირის ტყვეობით შეწუხებულმა კეისარმა ამავე წელს სულთანს საგანგებო ძღვენიტა და ფულით აღჭურვილი პირი, გეორგი დროზი, მიუგზავნა ლიპარიტის გათავისუფლების თხოვნით.¹ მაგრამ, როგორც დღემდე იყო ცნობილი, ლიპარიტის გათავისუფლება შესაძლებელი გახდა მხოლოდ 1051 წელს.² ამ დათარიღების საფუძველად აღებულია ერთ სინურ ხელნაწერში, Sin. 38-ში კვირიკე ოკმელის მიერ შესრულებული მინაწერი: „*მოვინიე ქორონიკონსა სოა (1051). მას ჟამსა დავწერე ესე, ოდეს ლიპარიტ თურქთა გაუშვეს.*“

ამ ორ მინაწერს შორის არსებულმა შეუსაბამობამ Sin. 38-თან მიგვიყვანა. ვინაიდან ივ. ჯავახიშვილს სინური მინაწერი კუპიურებით აქვს გამოქვეყნებული, გვსურდა გვენახა მინაწერის სრული ტექსტი და გავრკვეულიყავით, რას მიემართება კვირიკე ოკმელის მიერ დასახელებული თარიღი. თავად ივანე ჯავახიშვილი ლიპარიტის ტყვეობიდან გათავისუფლების ფაქტის შესახებ მსჯელობისას ერთმანეთს ადარებს მის ხელთ არსებულ წყაროებს – სომეხი ისტორიკოსის, მათე ურჰაელის ცნობას, რომლის თანახმაც ლიპარიტმა ტყვეობაში გაატარა ორი წელი,³ და კვირიკეს მინაწერს. ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ სომხური წყაროს ჩვენება მხოლოდ უახლოვდება და ზუსტად არ შეესაბამება სინური ხელნაწერის მინაწერის ცნობას. მაშასადამე, შეიძლება ასეც გავიგოთ, რომ ამ ორი წყაროდან (ურჰაელისეული და სინური ნუსხისა) ერთ-ერთია ზუსტი. ჩვენს ძიებას ბიძგი მისცა სწორედ ურჰაელისეულმა მითითებამ ლიპარიტის ტყვეობის ორი წლის შესახებ. სავსებით დასაშვებია, რომ აქ არ უნდა ივარაუდებოდეს ასტრონომიულად სრული ორი წელიწადი და სომხური წყაროს ჩვენებას დიახვაც უპასუხებს აღნიშნული ვადის 1048-1049 წლებით შემოსაზღვრა. ყოველივე ზემოთქმულის გამო, ჩვენ მოვიძიეთ Sin. 38-ის მინაწერი. და აი როგორი სურათი წარმოგვიდგა:

¹ ივ. ჯავახიშვილი, *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 147.

² იქვე; *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. III, თბ., გვ. 186; *გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ტექსტები ქართული თარგმანებითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, ტ. VI თბ., 1966, გვ. 25. სქ. 2; ვ. სილოგავა, *ბაღვაშთა ფეოდელური სახლის მემორიალური წიგნები*, Dedicatio, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 2001, 227-237, 255.

³ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე.

979 წელს იოანე ზოსიმეს მიერ მთავრულით გადაწერილ ოთხთავს, ანუ Sin. 38-ს, გადამწერის ანდერძის შემდეგ, **ლ**თ რვეულის დასასრულს, ახლავს სწორედ ჩვენთვის საინტერესო პირის ნუსხურით შესრულებული შემდეგი შინაარსის მინაწერი: „*მეცა სანყალობელი კვრიკე ოკმელი, სახელით ოდენ ხუცესი, უშრომელი, რომელ ამისი დაწერისა შემდგომად სამოცდაათი წლისა შემოვიწიე, ქორნიკონსა სოა (1051)*“. რაც შეეხება ლიპარიტთან დაკავშირებულ მინაწერს, იგი შესრულებულია XI საუკუნის კალიგრაფიული ნუსხურით, კვრიკეს მინაწერისაგან საგრძნობლად განსხვავებული ხელით, არ უზის თარიღი. მასში იკითხება შემდეგი: „*მას ჟამსა დაგწერე ესე, ოდეს ლიპარიტ თურქთა გაუშვეს. გევედრები არაღირსი, ლოცვა-ყავთ.*“ მეტად მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ მინაწერი იკითხება ხელნაწერის საცავ ფურცლად გამოყენებულ პალიმფსესტურ ფრაგმენტზე. ეს კი სავსებით აშკარას ხდის იმ ფაქტს, რომ ლიპარიტის მინაწერიანი ფურცელი არ მიეკუთვნება იოვანე ზოსიმეს მიერ 979 წელს გადაწერილ Sin. 38-ს.

ამდენად, ლიპარიტის ტყვეობიდან გათავისუფლების თარიღს გვანდის მხოლოდ Q-1376 და სწორედ ის უნდა მივიჩნიოთ ამ ისტორიული ფაქტის დათარიღების ერთადერთ წყაროდ.

გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ კიდევ ერთ გარემოებაზე. ორივე მინაწერი – ჩვენეულიცა და სინურიც – საგანგებო ყურადღებას ამახვილებს ლიპარიტის პიროვნებაზე. ეს, ერთი მხრივ, მიგვანიშნებს იმას, თუ როგორი გულისყურით ეპყრობოდნენ ქართველი საეკლესიო მოღვაწეები სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის მოვლენებს და, მეორე მხრივ, უდავოდ გამოკვეთს ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავის მნიგნობრობისადმი დამოკიდებულების ფაქტს. ჩვენ მიერ აღწერილ ხელნაწერში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ ფეოდალის მოსახსენებელი მინაწერი შესრულებულია გადამწერის ხელით და ცალკე აშიაზე კი არ არის გატანილი, არამედ ჩართულია ძირითად ტექსტში, საკითხავთა შორის. ეს კი გვაგვარაუდებუნებს, რომ ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავი ამ წიგნის შექმნის ერთ-ერთი მონაწილე – დამკვეთიც კი შეიძლება ყოფილიყო. ამ ვარაუდის დაშვების საშუალებას გვაძლევს ამ ფეოდალური სახლის წარმომადგენელთა მნიგნობრობისა და ეკლესიისადმი გამოვლენილი, უკვე უტყუარად მიჩნეული ფაქტები, რომლებმაც არაერთხელ მიიპყრეს მეცნიერთა ყურადღება.⁴ როგორც ირკვევა, ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავის დაკვეთით 1047, 1048 და 1053 წლებში გადაწერიათ სამი საგანგებო ხელნაწერი. ბაგრატ IV-ის მიერ ლიპარიტის თხოვნით შეწყნარებული და საქართველოში დაბრუნებული ივანე ლიპარიტის ძე კაცხის ღვთისმშობლის ეკლესიას სწირავს კალიპოსის ლავრაში საგანგებოდ-

⁴ ამ საკითხის შესახებ დაწერილებით იხ.: ვ. სილოგავა, დასახ. შრ.

გადანერვილ ალავერდის ოთხთავს.⁵ ხოლო უკვე ბერად აღკვეცილი ლიპარიტი, ათონის მონასტრის 34-ე ალაპის მიხედვით, დიდ შეწირულობას – 156 დრაჰკანს გაიღებს ათონის ივერთა მონასტრისათვის.⁶ გიორგი მცირე კი აღნიშნავს: „ცნა ღმთისმსახურმან მეფემან ბაგრატ, ვითარმედ სრულ იქმნა თარგმანებაჲ წიგნთა საღმრთოთაჲ... რამეთუ ყოველთა მონასტერთა გარდაინერნეს, და უფროჲს ყოველთაჲსა დიდად იღუანა სულითა კურთხეულმან ანტონი ლიპარიტ-ყოფილმან და თვისისა მონასტრისა ბარლაამნიდასათჳს დაანერინა.“⁷

ჩვენ მიერ აღნერილ Q-1376-ში დადასტურებული მინანერი თვალნათლივ გამოკვეთს საეკლესიო წიგნების მიმართ ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავის მიერ ერისკაცობაში გამოვლენილი მზრუნველობის კიდევ ერთ მაგალითს.

Maia Karanadze

NEW CHRONOLOGICAL DATA ABOUT THE BAGHVASHI FEUDAL FAMILY

SUMMARY

On the basis of the investigation of the codex Q-1376 kept at the National Centre of Manuscripts, some data unknown up to now has been revealed about the date of the release of a well-known person of the 11th century, the opponent of Bagrat IV, Lyparit Bagvashi, from Turkish captivity. The presently revealed colophon of the copyist *Michael Inchukhi* moves the commonly excepted date of the release of Lyparit Bagvashi in 1051 to the year 1049. The colophon as well proves the financial participation of the Baghvashi feudal family in the creation of the Georgian manuscripts.

⁵ A-484, 315r ; შდრ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა, ტ. I. I (1), თბ., 1986, გვ. 214

⁶ ელ. მეტრეველი, ათონის ქართველთა მონასტრის საალაპე წიგნი, თბ., 1998, გვ. 211-212

⁷ ძველი ქართული აგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლები, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, ტ. II, თბ., 1967, გვ. 155.